

Оксана Дудник
психолог, викладач психології

ЕМОЦІЙНО-ОЦІННИЙ КОМПОНЕНТ Я-КОНЦЕПЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

У психологічній літературі поняття «Я-концепція» визначається як системне, інтегральне й самоорганізуюче утворення психіки. Це складна, пережита, багаторівнева і багатокомпонентна система вираження ставлення особистості до себе і до зовнішнього світу.

Водночас, важливо відзначити, що Я-концепція є динамічним психологічним утворенням, з яким узгоджуються почуття й емоції, вчинки і поведінка особистості. Зокрема, Р. Бернс динамічним, процесуальним компонентом Я-концепції вважав емоційно-оцінний компонент [1]. У психологічній літературі вживаються різні терміни для позначення цього компонента Я-концепції: емоційний (А. Деркач, Є. Селезньова), емоційно-оцінний (О. Гуменюк), емоційно-ціннісний (В. Моросанова, І. Чеснокова), емоційно-вольовий (В. Янчук) тощо.

Емоційно-оцінний компонент є ядром «Я-концепції», до нього відносять самооцінку, рівень домагань, самоствавлення. Найчастіше емоційний компонент Я-концепції розкривається через самооцінку та самоствавлення. Саме в них відображаються різні емоційні стани та переживання особистості стосовно себе. Потрібно зазначити, що у вітчизняній і зарубіжній психологічній літературі існує термінологічна плутанина, що проявляється в ототожненні самооцінки та самоствавлення, самооцінки та образу Я, самооцінки та Я-концепції [2].

Відсутність єдиного бачення цих феноменів породжує велику кількість понять, що використовуються в контексті цих категорій: узагальнена самооцінка, самоповага, самоприйняття, емоційно-ціннісне ставлення до себе, самовпевненість, відчуття власної гідності, самоефективність, аутосимпатія тощо.

Часто самоствавлення розглядається як компонент самооцінки. Зокрема, самооцінку визначають як «ставлення до себе», яке поряд із «пізнанням себе» входить до самосвідомості (А. Захарова), як стійку інтеграцію самопізнання та ставлення до себе (І. Чеснокова). За В. Століним, в Я-концепції слід розмежовувати «Я-образ» та самоствавлення, під яким він розуміє переживання, відносно стійке відчуття, що пронизує самосприйняття та «Я-образ» [6]. На думку І. Кона, існує «деякий спільний знаменник, підсумковий вимір «Я», що виражає міру прийняття чи неприйняття індивідом самого себе, його позитивне чи негативне ставлення до себе, похідне від сукупності окремих самооцінок, – ним є самоповага» [4]. Ми схилиємося до поглядів, згідно з якими в структурі емоційного компонента Я-концепції самооцінка та самоповага розмежовуються як утворення, що мають власну специфіку (Л. Бороздіна, А. Деркач, О. Колишко та ін.). Відповідно до самооцінки формується самосприйняття і самоствавлення людини: позитивне при високій самооцінці, що забезпечує

самоприйняття; негативне при низькій самооцінці, що може провокувати заперечення й аутоагресію. Таким чином, самооцінка (матеріалом для якої є знання про себе), задає модус самоствавлення. Ступінь адекватності «Я-концепції» пов'язаний з адекватністю самооцінки особистості. Від самооцінки особистості залежать її стосунки з оточуючими людьми, її креативність, вимогливість до себе, ставлення до успіхів і невдач, тим самим самооцінка впливає на ефективність діяльності особистості, її подальший розвиток. Вихідною точкою формування самооцінки є соціальна взаємодія: відносини з іншими людьми в процесі діяльності та спілкування. Пізнаючи якості іншої людини, особистість одержує необхідну інформацію, яка дає змогу відпрацювати власну оцінку. Пізніше оцінка власного Я постійно зіставляється особистістю з тим, що вона бачить в інших людях.

Як зазначає І. Чеснокова, ставлення особистості до себе, формуючись внаслідок діяльності самосвідомості, є водночас однією із фундаментальних її властивостей, що значно впливає на формування змістовної структури і форми прояву цілої системи інших психічних властивостей особистості. Адекватно усвідомлене і послідовне емоційно-ціннісне ставлення особистості до себе є центральною ланкою її внутрішнього психічного світу, що створює його єдність і цілісність, погоджуючи і впорядковуючи внутрішні цінності особистості, прийняті нею щодо самої себе [7].

Емоційно-ціннісне ставлення особистості до себе формується на основі переживань, які включені в раціональні моменти самосвідомості. Емоційний «фонд» індивіда складають різноманітні почуття, емоційні стани, пережиті в різний час, у різних життєвих обставинах внаслідок роздумів про себе, розуміння самого себе тощо. Включаючись у самопізнання, ця емоційна сфера самосвідомості на більш-менш зрілому рівні розвитку робить його як за способом здійснення, так і за своїм результатом більш тонким і досконалим і, включаючись в саморегуляцію поведінки, зумовлює її адекватність і диференційованість [7].

Велика частина пережитого з сфери ставлення особистості до себе в згорнутому вигляді переходить в сферу неусвідомлюваного й існує там у формі внутрішніх можливостей, емоційних резервів, потенцій і актуалізується за певних умов, включаючись в емоційне життя особистості в сьогоденні, створюючи своєрідну аперцепцію її емоційного життя в майбутньому.

Структура феноменального «Я» залежить від характеру тих процесів самопізнання, результатом яких вона є. Водночас, процеси самопізнання включені в більш осяжні процеси спілкування людини з іншими людьми, в процеси діяльності суб'єкта. Від того, як зрозуміють ці процеси і яким, отже, постане в дослідженні сам суб'єкт, носій самосвідомості, залежать і результати аналізу будови його уявлень про себе, його «Я-утворююче», його ставлення до самого себе [6].

Розвинуте і диференційоване позитивне самоствавлення припускає самоприйняття одночасно в двох ціннісно-смыслових позиціях, модусах особистості: в модусі самоефективного, успішного Я і в модусі спонтанного, люблячого, «теплого» Я. Парціальне або фрагментарне

самоствалення реалізується за допомогою усічення однією із осей цілісного самоствалення – ауто симпатії або самоповаги [5].

Характер самоствалення тісно пов'язаний із особливостями соціального досвіду людини протягом її життя. Основи самоствалення закладаються в ранньому дитинстві, і основним фактором при цьому виступає характер дитячо-батьківських відносин. У більш пізньому віці на самоствалення впливає досвід переживання травмівних ситуацій (госпіталізація, смерть близької людини, розлучення, соціальна неуспішність тощо. У дорослих самоствалення стає стійкою особистісною диспозицією, яка часто корелює з іншими ознаками психологічної адаптації, причому нерідко основу самоствалення визначає характер соціальної самоідентифікації [3].

Визнання і прийняття усіх аспектів свого автентичного Я на противагу «умовному самоприйняттю» забезпечує інтегрованість Я-концепції, стверджує Я як мірило самого себе і своєї позиції в життєвому просторі. Внутрішній діалог тут виконують функції прояснення і затвердження самоідентичності, а його конкретні форми, причини виникнення та мотиви вказують на ступінь гармонійності / суперечливості, зрілості самосвідомості. Як зазначає Є. Соколова, психологічні конфлікти тоді стають перешкодою особистісному зростанню і самоактуалізації, коли переривається, «розщеплюється» взаємодія, діалог Я-утворюючих, кожне з яких, будучи істотною частиною Я-концепції, силкується «заявити про себе», «заговорити», «бути почутим», але не приймається за своє, відторгається або захисно трансформується. Можливе виникнення конфлікту між будь-якими, що утворилися внаслідок дихотомічного протиставлення, аспектами особистості, які втягнуті в реципрокні відносини [5].

Таким чином, емоційно-оцінний компонент є синтезом уявлень особистості про себе та емоційно забарвленої їх оцінки, що безумовно впливає на узагальнений образ Я і відповідно на цілісність, динамічність, відносну стабільність і усвідомлюваність Я-концепції.

Джерела та література:

1. Бернс Р. Развитие “Я – концепции” и воспитание. М.: Педагогика, 1986. 421 с.
2. Зинько. Е. В. Соотношение характеристик самооценки и уровня притязаний / Психол. журн. 2006. Т. 27. № 4. С. 15–26.
3. Каламаж Р.В. Самоствалення як складова частина емоційно-оцінного компонента Я-концепції / Психологічні перспективи. Вип. 15. 2010. С. 72-81.
4. Психология самосознания: хрестоматия. Самара: Бахрах. М. 2000. 672 с.
5. Соколова Є.Т., Миколаєва В.В. Особливості особистості при прикордонних розладах і соматичних захворюваннях. М., Svr-Аргус, 1995. 268 с.
6. Столин В. В. Самосознание личности. М.: Изд-во МГУ, 1983. 284 с.
7. Чеснокова І. І. Проблема самосвідомості в психології. М., 1977. 384 с.